

Т. В. Казакова, Д. І. Назаренко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Публіцистична риторика філософського есе
(на прикладі «Хіба я сторож брату моему?» З. Баумана)**

Казакова Т. В., Назаренко Д. І. Публіцистична риторика філософського есе (на прикладі «Хіба я сторож брату моему?» З. Баумана). Науково-публіцистичний доробок соціального філософа та культуролога З. Баумана досліджено в аспекті соціальних комунікацій, оскільки в ньому висвітлені сучасні соціальні «виклики», які є контентом суспільно-значущої журналістики. Представлені найважливіші риторичні стратегії есею «Хіба я сторож брату моему?», в якому викладена сучасна проблема «держави соціального добробуту».

Ключові слова: *філософський есей, риторичний хід, держава соціального добробуту.*

Казакова Т. В., Назаренко Д. І. Публицистическая риторика философского эссе (на примере «Разве я сторож брату моему?» З. Баумана). Научная эссеистика социального философа и культуролога З. Баумана исследована в аспекте социальных коммуникаций, поскольку в ней освещены современные социальные вызовы, являющиеся контентом общественно-значимой журналистики. Представлены важнейшие риторические стратегии эссе «Разве я сторож брату моему?», в котором рассматривается современная проблема «государства социального благополучия».

Ключевые слова: *философское эссе, риторическая стратегия, государство социального благополучия.*

Kazakova T. V., Nazarenko D. I. Publicistic rhetorics of philosophical essays (on the essay Am I my brother's keeper? by Z. Bauman). Scientific essays by social philosophy and cultural expert Z. Bauman in the aspect of social communications, as they highlight contemporary social challenges to be a content of socially significant journalism, are studied. The most important rhetorical strategies of Am I my brother's keeper? essay, which address the contemporary problem of "the state of social welfare", are presented.

Key words: *philosophical essay, rhetorical strategy, state of social welfare.*

Пропозиція актуалізувати в журналістично-навчому контенті філософські есе, зумовлена тим, що такі тексти піднімають загальнолюдські питання, які можуть бути сприйняті громадською свідомістю в ширшому масштабі, ніж науковий сегмент. За приклад такого типу есе ми беремо текст З. Баумана «Хіба я сторож брату моему?» (в російськомовному перекладі В. Іноземцева [2]), виходячи з таких міркувань:

1. Сучасні дослідження есеїстики розвиваються за чотирма напрямками: 1) персоналії [4; 10]; 2) історія жанру [1; 6; 9]; 3) конститутивні ознаки [1; 5; 7; 9]; 4) внутрішньо-жанрова типологія [1; 5; 9]. Оскільки есей не має чіткої жанрової матриці та його внутрішня розгалуженість дуже розмаїта і потребує типологічного осмислення, то напрям внутрішньо-жанрової типології є, з нашої точки зору, одним з актуальних і в розробці вивчення найдавнішого різновиду — філософського есею, який є основою сучасної «світоглядної публіцистики» (Й. Лось).

2. Текст, написаний у 2000 році, не втрачає своєї актуальності й сьогодні через, по-перше, поступове збільшення кількості людей, що потребують соціальної допомоги [10], та, по-друге, як зазначається у доповіді «Global Wealth Report»

групи Credit Suisse, через скорочення сукупного показника добробуту населення світу на 5,2% [11].

3. Текст есе є фактом журналістики, тому що: а) його було опубліковано в спеціалізованому журналі «European Journal of Social Work 3.1» (березень 2000 р.), цільовою аудиторією якого є працівники сфери соціальної підтримки, але він має ширшу аудиторію, як і, наприклад, педагогічна преса; б) обговорення тексту серед студентів ХНУ імені В. Н. Каразіна, які навчаються за спеціальністю «журналістика» (4 курс) не залишило нікого байдужим, а соціологічне опитування 2-го та 3-го курсу філологів виявило знання цього автора більшістю респондентів.

Предметом нашого дослідження є риторичні стратегії, на яких вибудовано есе З. Баумана, а завданням — виявлення системної матриці переконання в питанні, прагматичним розв'язанням якого є протилежна по відношенню до авторської думка.

Основні проблеми, які висуває З. Бауман на суспільне осмислення, такі:

1) ставлення суспільства до людей, що потребують державної соціальної підтримки;

2) причини класової неприязні соціально захищених шарів до незабезпечених;

3) «зрівняння» до однієї групи так званої «лінивої публіки», з одного боку, людей, що дійсно потребують соціальної допомоги (передусім інваліди), та тих індивідів, які віддають перевагу державній підтримці перед можливістю заробляти самостійно.

Механізм риторичної стратегії вибудовується через прихований діалог «чужого голосу» з авторським. Перший виражає позицію неприйняття ідеї держави соціального добробуту, а другий, навпаки, захищає ідеали юдео-християнської моралі, поступово переконуючи читача у слушності своєї позиції.

Діалог ведеться крізь призму біблійного сюжету про Каїна та його питання «Хіба я сторож брата свого?», винесеного в заголовок, на яке автор усім подальшим текстом відповідає: «Так, ти сторож брату своєму в будь-якій ситуації».

«Хіба я сторож брата свого?» — запитання Каїна в біблійній оповіді. Російськомовний переклад відрізняється від оригіналу додаванням частки «разве», завдяки якій змінюється семантичне навантаження фрази. Згідно з працею Т. Булигіної та А. Шмельова «О семантике частиц *разве* и *ужели*» [3], російськомовна частка «разве» складається з трьох семантичних складових значення: 1) упевнення в правильності чогось; 2) сумнів, вагання перед вибором чи дією; 3) претензію. Ми вважаємо, що заголовок перекладено найкращим чином: у ньому закладено ідею, що виражає «чужий голос», — суспільну претензію до обов'язку держави допомагати нужденним.

Текст вибудований на зміні модусних планів: від нібито підтримки позиції «чужого голосу» (навіть у заголовок поставлена найголовніша його теза) до її повного викриття. Композиційно текст складається з 3-х частин — вступної, емоційно-образної та логічно-аргументативної.

Вступ містить у собі три ключові поняття всього тексту, а саме: 1) держава соціального загального добробуту (турбота); 2) гамак чи рятувальна сітка-батут (метафоричні образи соціальної підтримки як можливості для лінивих жити, не працюючи, та як плацдарму для саморозвитку особистості); 3) соціальне «почуття незручності» (йдеться про той факт, що західне суспільство мовчки зайняло негативну позицію щодо державної допомоги нужденним) [2:74]. Уведення в текст вищезгаданих понять, і особливо першого, переводить конкретну соціально-психологічну проблематику, запропоновану голландським соціологом В. дер Лааном [2:74], у загальніший філософський контекст, який є важливим не тільки для Нідерландів, а й для всієї Європи.

Вступна частина демонструє налаштування читача на позитивний контакт з автором через такі прийоми: а) темп оповіді — впевнений та

спокійний; б) чужа лексика («любезно представил» і т.д.) демонструє зацікавленість автора в цьому питанні та формує атмосферу поваги.

Емоційно-образна частина складається з двох сегментів.

Перший сегмент ми наводимо повністю, тому що він є важливим репрезентантом семантичної та риторичної структури тексту:

«Задачей, достойной труда, направленного на благо общества, говорят нам, стало бы избавление от безработных, лиц с физическими недостатками, инвалидов и другой ленивой публики, которая по той или иной причине не может заработать себе на хлеб и поэтому зависима в своем выживании от социальной помощи и заботы; а эта цель отнюдь не достигается. Поскольку такая деятельность, говорят нам, должна оцениваться, как любая другая работа, на основе сопоставления затрат и результатов, она, в ее нынешнем виде, не имеет «экономического смысла». Она оправдывала бы себя только в том случае, если бы превращала иждивенцев в самостоятельных людей и заставляла хромы ходить на собственных ногах (1 — Д. Н.). За этим стоит скрытое и редко высказываемое вслух предположение, что для беспомощных людей, для той публики, которая не включается во [всеобщую] игру купли и продажи, нет места в обществе, состоящем из игроков. «Зависимость» стала ругательным словом: оно обозначает то, чего приличным людям пристало стыдиться» (2 — Д. Н.) [4:74–75].

Цей сегмент тексту складається з двох частин. Головна теза першої (1) — обґрунтування позиції настроїв європейського суспільства щодо негативного ставлення як до «людей андеркласу», так і до усієї системи соціальної допомоги. Лінгвістичний аналіз фрагменту свідчить про те, що текст належить «чужому голосу» умовного опонента:

1. Автор не використовує особових займенників, які б так чи інакше визначили його як мовленнєвого суб'єкта.

2. Репрезентує «чужий голос» через словосполучення «говорят нам» («направленного на благо общества, *говорят нам*, стало бы избавление от безработных», «такая деятельность, *говорят нам*, должна оцениваться» [2:74]. На рівні підтексту можна виявити, що автор акцентує увагу читача на насажденості подібних оцінок «андеграунду» та негативно ставиться до них.

3. Текст рясніє маркованою лексикою (на кшталт «и другой ленивой публики», «*иждивенцев*», «заставляла *хромы* ходить на собственных ногах» та інше), яка випадає із загальної авторської тональності (що продемонстрована у вступній частині), а значить — належить «чужому голосу».

Таким стилем мовлення З. Бауман демонструє масштаб цинізму піднятого питання та своє негативне ставлення до такого мислення. Вищеназвані прийоми та особливо стилістичні контрасти мають викликати ефект емоційного відчуження від позиції, що належить «чужому голосу».

Друга частина наведеного фрагменту (два останніх речення, виділених нами курсивом) виражає авторський коментар до «чужої» сентенції: таке ставлення до «людей андеркласу» є характерним для суспільства «гравців купівлі-продажу», яке на підтекстовому рівні оцінюється автором негативно.

Отже, у першому сегменті емоційно-образної частини автор розкриває основну тему есею — невдоволеність суспільства тим, що держава не робить із «утриманців» самостійних людей, та дає негативну оцінку цій невдоволеності.

У *другому сегменті* («Когда Бог спросил Каина <...>. Зависимость и этика существуют вместе и вместе исчезнут» [2:75]) емоційно-образної частини автор здійснює «емотивну атаку» на читача, що відбивається в зміні стилю оповідання з «дружньої бесіди» на «суворе повчання»: «В момент, когда я <...>, подобно Каину, требую объяснения причины, по которой я должен заботиться (о ближнем — Д. Н.), я отрекаюсь от ответственности и перестаю быть нравственной личностью» [2:75]. Тут З. Бауман розкриває суть проблеми і дає емоційну відповідь на головне питання есе, задане в назві. Апеляція до Біблії як до культурної цінності людства та звернення до наукового авторитету Е. Левінаса, одного з найвідоміших у світі філософів етики ХХ сторіччя із Франції, збільшують ефект впливу.

З. Бауман доводить на емотивному рівні, що судження, висловлене чужим голосом, повністю хибне. Навіть більше: якщо хтось задається питанням Каїна, то прирівнює себе до братовбивці. А такий хід має викликати в читача ефект шоку.

Згідно із канонами класичної риторики *третьою частиною* є логосом, що відбивається у аргументативних структурно-семантичних конструктах, які пояснюють причини, чому люди повинні бути «сторожами братів своїх». Важливо прослідкувати вибудову послідовності аргументів у цьому фрагменті тексту:

Аргумент 1. У контексті юдео-християнського вчення моральна особистість народжується саме в момент прийняття людиною на себе відповідальності за ближнього [2:75].

Аргумент 2. Сучасне ставлення до соціальної залежності (зневага, презирство, гнів, заздрість) є кризою усієї юдео-християнської цивілізації, а не тільки «держави добробуту» [2:75].

Два цих аргументи відображають авторську позицію. Наступний аргумент буде відображати логічне обґрунтування позицій «чужого голосу».

Аргумент 3. Умови виникнення «держави добробуту» (концептуальний перегук з працею К. Лоренца «Вісім смертних гріхів цивілізованої людини» [8], такі: 1) триумф етичних норм; 2) результат боротьби профспілок і робочих партій; 3) бажання політичного істеблішменту покінчити з інакомисленням; 4) головний фактор — необхідність зусиллями держави тримати капітал і працю в постійній ринковій готовності (згідно із працею У. Бека «Чудовий новий світ праці» [2:77]. З. Бауман доводить, що «держава добробуту» є результатом не етики, а економічної прагматики. Коли безробітні були такими тимчасово, вони вважалися «резервною армією праці» (це визначення несе в собі модус позитивної соціальної оцінки). На сьогоднішній же день підтримка «андеркласу» не має раціональності, і тому «резервна армія праці» перетворилася на «суспільний баласт» (визначення несе в собі модус негативної соціальної оцінки) [2:79].

Як бачимо, третій аргумент збігається з точкою зору «прагматичного Чужого», який віднайшов своє чисельне відображення в пресі, де висловлюються такі меседжі: 1) «сотнями и тысячами сидят на шее и мошенничают» [2:77]; 2) «нам бы жилось лучше и счастливей, если бы они каким-то чудом исчезли» [2:77].

Отже, в цьому аргументі софістично представлена позиція «чужого голосу», якій спирається лише на економічну логіку суспільства «купівлі-продажу». Наступний же аргумент повертає нас до авторських міркувань.

Аргумент 4. «Держави добробуту» на сьогоднішній день не існує. Європейська цивілізація живе уже в «*суспільстві ризику*» (суспільстві, у якому кожен сприймає світ як ненадійний, повний небезпек, більшість із яких пов'язані зі страхом втратити добробут). Дивним чином у цьому суспільстві «найспокійніше» місце займають люди «андеркласу», яким "уже нічого втрачати" і які впевнені в своїй «поганій» стабільності [2:77].

Демонтована «держава добробуту» актуалізує питання підтримки соціально незахищеного населення, думка більшості заперечує його, у чому й полягає внутрішня проблема всього суспільства [2:79]. У такому суспільстві робота у сфері соціальної підтримки — прийняття на себе відповідальності за долю людей та усвідомлений моральний вибір, який суперечить економічним доводам та прагматичній користі [2:79].

Що ж робити із цим протиріччям (між моральністю і прагматикою) — З. Бауман пропонує у наступному аргументі.

Аргумент 5. Більше ста років етика та раціонально-прикладний розум становили одну

гармонійну єдність. На сьогоднішній день етика протиставлена раціонально-прикладній соціальній концепції. У зв'язку з цим суспільство розділилося на людей «етичних» (тих, хто на каїнове питання відповідає ствердно) та на людей «прагматичних» (тих, хто на нього дає заперечну відповідь). Причому перших набагато менше, ніж других, і тому ці перші соромляться своїх етичних поглядів, для підтримки яких користуються чужою мовою ділових інтересів.

Цей аргумент свідчить про кризовий стан етичної константи суспільства. Вихід із цієї кризи З. Бауман пропонує в наступному аргументі.

Аргумент 6. «Етичним людям» треба не соромитися своїх поглядів, а сміливо та відкрито говорити власною мовою про етичне підґрунтя «держави соціального добробуту», яке є необхідним і достатнім для виправдання його присутності в гуманному і цивілізованому світі. Саме це етичне підґрунтя може дещо посунути головні константи раціонально-прикладної концепції: конкурентоспроможність, зіставлення затрат та результатів, прибутковість.

Отже, етичний аргумент — це не гарантія, а остання лінія оборони «держави соціального добробуту».

Якщо ж рухне такий тип держави, то наш світ утратить гуманність і цивілізованість. Метафора «мосту» («несущая способность моста определяется слабейшей опорой» [2:79]) наочно демонструє сам процес цієї руйнації, який може налякати найпрагматичнішу людину в світі.

Отже, ми проаналізували логіку руху думки автора. З. Бауман стверджує, що біблійна етика — найбільша цінність, після чого дозволяє «чужому голосу» лідирувати, надзвичайно переконливо аргументуючи логіку прагматичної концепції — це переконання відбивається у перших трьох наведених аргументах. Але в останніх трьох аргументах ця концепція руйнується етичною логікою, яка стверджує, що

без відповідальності за слабшого не існує моралі, а якщо не існує моралі в суспільстві, то не існує й цивілізованого світу.

Цінність моралі, основи соціальних відносин, доводиться влучною метафорою мосту, яка може стати переконливою і для прагматичної людини. Міст, який руйнується через найслабшу опору — це посилення, яке викликає страх за майбутнє суспільства.

Головна особливість есе — це діалогічність авторського та «чужого голосу», причому «чужому голосові» віддається перевага (головну його тезу винесено у заголовок; аргументація позиції «чужака» дуже ретельна та переконлива, їй відведено більшу частину есею), але ідея «чужого голосу» розвінчується за допомогою емотивного впливу на читача.

Емоційно-образна частина побудована таким чином, що має викликати в аудиторії почуття відповідальності за «слабких», або ж сорому, якщо читачі підтримували позицію «чужого голосу» (у випадку, коли читач, подібно до Каїна, задає собі аналогічне питання, цим він, твердить есеїст, прирівнює себе до братовбивці). Це відбувається тому, що З. Бауман за допомогою згрубілої лексики та повторів, вбудованих у пряму мову, вимальовує образ «чужака» як аморальної, егоїстичної та виключно матеріалістичної особистості, яка руйнує загальнолюдські моральні цінності — доброту, чуйність, толерантність, співчуття та повагу до людей.

У цьому есеї ми розглянули особливості риторичної поетики З. Баумана, але це тільки частина значного доробку видатного вченого. Саме тому планується проаналізувати інші його есе, що торкаються таких актуальних суспільних тем, як бідність («Про користь бідності») та освіта («Освіта — при, для й незважаючи на постмодернізм»).

Література

1. Балаклицький М. Есе як художньо-публіцистичний жанр : методичні матеріали для студентів зі спеціальності «Журналістика» / М. Балаклицький. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. — 74 с.
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман / пер. с англ., под ред. В. Иноземцева. — М. : Логос, 2005. — 390 с.
3. Булигина Т. О семантике частиц разве и неужели / Т. Булигина, О. Шмелев // НТИ. Сер. 2. Информационные процессы и системы. — 1987. — № 10. — С. 23—30.
4. Галич Г. Есе-мініатюри Володимира Селіванова як зразок публіцистики XXI століття / Г. Галич // Світ соціальних комунікацій. Т. 1. — К. : КиМУ : ДонНУ, 2011. — С. 112—115.
5. Дмитриевский А. Эссе как жанр публицистики : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.10 — журналистика / А. Дмитриевский. — СПб., 2002. — 56 с.
6. Эпштейн М. Законы свободного жанра. Эссеистика и эссеизм в культуре Нового времени / М. Эпштейн // Вопросы литературы. — 1987. — № 7. — С. 120—152.
7. Зацепин К. Эссе как коммуникативная форма: проблемы чтения : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.08 — журналистика / К. Зацепин. — Самара, 2006. — 61 с.
8. Лоренц К. Обратная сторона зеркала / К. Лоренц. — М. : Республика, 1998. — 493 с.
9. Любинский А. На перекрестье / А. Любинский. — СПб. : Алетейя, 2007. — 229 с.

10. Чувиляев П. Пока олигархи жируют, нищих стало больше / П. Чувиляев [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.mk.ru/economics/article/2012/10/10/759692-poka-oligarhi-zhiruyut-nischih-stalo-bolshe.html.
12. Швець Г. Есеїстика Василя Барки: жанрова специфіка та проблематика : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 — історія української літератури / Г. Швець. — К., 2006. — 58 с.
13. Global Wealth Report [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://infocus.credit-suisse.com/app/article/index.cfm?fuseaction=OpenArticle&aoid=3689678Jang=EN>